

A *Spiraea media* Fr. Schm. Balaton-felvidéki előfordulásáról

VARGA Szabolcs¹, SINIGLA Mónika² & BAUER Norbert^{3*}

(1) Pannon Egyetem, Fizika és Mechatronika Intézet, H-8200 Veszprém, Egyetem u. 10.

(2) Magyar Természettudományi Múzeum Bakonyi Természettudományi Múzeuma, H-8420 Zirc, Rákóczi tér 3-5.

(3) Magyar Természettudományi Múzeum Növénytár, H-1087 Budapest, Könyves Kálmán krt. 40.

*bauer.norbert@nhmus.hu

About the occurrence of *Spiraea media* Fr. Schm. on the Balaton Uplands

Abstract – The presence of *Spiraea media* on the Balaton Uplands has high plant geographical importance, but the found location has not been known before its recent rediscovery. The *Spiraea media* was discovered on the Kopasz Hill (Felsőörs) growing in a closed *Quercus cerris* oak forest (~*Fraxino orni-Quercetum cerridis*); which is a rather atypical habitat of the species. The appearance of blooming specimens and the rediscovery of the species is probably due to the cut of the neighbouring forest, which has resulted extra irradiation in the area. The 19th century military maps of the landscape show that the former vegetation of the area was characterised by the mosaics of rocky grassland-scrub-forest or rocky scrub rich patches being suitable for the species.

Keywords: flora, *Fraxino orni-Quercetum cerridis*, plant geography, relict, rocky scrubs

Összefoglalás – A *Spiraea media* Balaton-felvidéki előfordulása növényföldrajzi szempontból nagy jelentőségű adat, de a populáció pontos helye, mérete és élőhelye a közelmúltig ismeretlen volt. A felsőörsi Kopasz-hegyen a közelmúltban megtalált *Spiraea media* populáció atipikus élőhelyen, egy viszonylag zárt cseres-tölgyes erdőben (~*Fraxino orni-Quercetum cerridis*) található. Egyedeinek virágzása – és a faj megtalálása – feltehetően a szomszédos erdőrézlet letermelése következtében kialakult fénytöbbletnek köszönhető. A 19. századi katonai térképek alapján feltételezhető, hogy a terület korábbi vegetációjában jelen lehettek a faj számára kedvezőbb, fényben gazdag sziklás gyp-cserjés-erdő mozaikok, akár sziklai cserjések is.

Kulcsszavak: cseres-tölgyes, flóra, növényföldrajz, reliktum, sziklai cserjés

Bevezetés

A *Spiraea media* Fr. Schm. kontinentális flóraelem, Magyarországon északi-középhegységi súlypontú faj. A Dunától nyugatra a Dunazug-hegységben, a Gerecsében, a Mecsekben jellemző, egyéb előfordulásai (Mezőföldön, Villányi-hegységben) igen sporadikusak (ZÓLYOMI 1936b, JÁVORKA & SOÓ 1951, Soó 1966, BÖLÖNI & NAGY 1999). A *Spiraea media* Balaton-felvidéki, felsőörsi adata ZÓLYOMI (1936b) térképmellékletén bukkan fel a szakirodalomban. A növény itteni felfedezése Jávorka Sándor nevéhez köthető, aki 1934. augusztus 13-án gyűjtött egy *Spiraea media* Schm. var. *oblongifolia* W. et K. példányt „*In silvaticis vallis Malompatak*” cédulafelirattal (BP 79952). Habár a herbáriumi cédulán településhatár nem szerepel, Jávorka más, ugyanezen a napon gyűjtött növéypéldányai alapján kiderítettük, hogy a lelő-

hely-megnevezés valóban a felsőörsi Malom-patak völgyére vonatkozik. A *Spiraea media* hazai elterjedését bemutató későbbi szintézisekben említik, ill. ponttérképeken szerepel a felsőörsi előfordulás (pl. BARTHA & MÁTYÁS 1995, BÖLÖNI & NAGY 1999, BARTHA 2012), de ezek háttérében az idézett irodalmi adatok állnak (Bartha D. *ex verb.*), a pontos lelőhely egészen a közelmúltig ismeretlen volt. A felsőörsi Malom-völgyben az elmúlt években Sinigla Mónika és Varga Szabolcs egymástól függetlenül találtak rá a Jávorka által felfedezett *Spiraea media* állományra.

Eredmények

A *Spiraea media* felsőörsi populációja a Kopasz-hegy keleti lejtőjén, a Malom-völgy felett, de a völgyperem közelében, plakor helyzetben található (N47.01694° E17.94096° földrajzi koordináta 50 m-es körzetében). A lelőhely a 8973.4 CEU-kvadrátba esik. BARTHA & MÁTYÁS (1995) térképe a délre eső szomszédos kvadrátot is megjelöli, de ott a faj előfordulását nem ismerjük. A faj felsőörsi lelőhelyéhez legközelebb fekvő ismert adatát, a Mezőföldről, Balatonkenese mellől közölték (GALAMBOS 2001). A szirti gyöngyvessző intenzív gyökérsarjképzése (ZAGYVAI 2006) miatt a felsőörsi *Spiraea*-populáció tényleges egyedszáma nehezen becsülhető, de a kb. 1/4 ha-os területen mintegy 500 bokor térképezhető. Az állomány a térképezés alapján legalább két nagyobb – egy 600 és egy 40 m²-es – foltból (~sarjtelepből) és néhány tucat, szórványosan megjelenő önálló egyedből áll. Az árnyasabb részeken a növény nem virágzik, de a szomszédos – a közelmúltban megbontott, majd letermelt – erdőrészlettel határos sávban virágzó példányok is előfordulnak (kb. az állomány 5%-a).

A felsőörsi *Spiraea media* populáció egy csertölgy dominálta magról kelt tölgyes „szálerdőben” található, felső-triász Füredi Mészke alapkőzeten. A szirti gyöngyvessző e tölgyes foltban a cserjeszint egyik legjellemzőbb faja. Nagy termetű, 1–1,5 m magas példányai sem ritkák a területen. Az élőhely pontos dokumentálása érdekében a területen egy 20×20 m-es cönológiai felvételt készítettünk (A fajok borításértékeit %-ban adjuk meg, az 1% alatti értékek „+” jelzéssel szerepelnek. A felvétel dátuma: 2018.06.01.): **A1:** *Quercus cerris* 60, *Quercus pubescens* 20; **A2:** *Fraxinus ornus* 25, *Tilia platyphyllos* 5, *Sorbus torminalis* 3; **B1:** *Ligustrum vulgare* 15, *Cornus mas* 10, *Acer campestre* 8, *Fraxinus ornus* 5, *Spiraea media* 5, *Lonicera xylosteum* 1, *Crataegus monogyna* 1, *Berberis vulgaris* +, *Crataegus laevigata* +, *Prunus spinosa* +, *Pyrus pyraeaster* +, *Rhamnus catharticus* +, *Tilia platyphyllos* +, *Ulmus minor* +; **B2:** *Cornus mas* 5, *Hippocrepis emerus* 5, *Acer campestre* 3, *Euonymus verrucosus* 1, *Hedera helix* 1, *Juniperus communis* 1, *Ligustrum vulgare* 1, *Sorbus torminalis* 1, *Carpinus betulus* +, *Cerasus avium* +, *Clematis vitalba* +, *Cornus sanguinea* +, *Euonymus verrucosus* +, *Quercus cerris* +, *Quercus pubescens* +, *Prunus spinosa* +, *Rosa canina* +, *Sorbus domestica* +, *Tilia platyphyllos* +, *Viburnum lantana* +; **C:** *Melica uniflora* 8, *Brachypodium sylvaticum* 1, *Galium mollugo* agg. 1, *Polygonatum latifolium* 1, *Ajuga reptans* +, *Arabis turrata* +, *Buglossoides purpureo-coerulea* +, *Campanula persicifolia* +, *Campanula rapunculoides* +, *Cephalanthera damasonium* +, *Chaerophyllum temulum* +, *Corydalis cava* +, *Dactylis glomerata* +, *Dictamnus albus* +, *Euphorbia cyparissias* +, *Geum urbanum* +, *Glechoma hirsuta* +, *Hypericum perforatum* +, *Lamium maculatum* +, *Orchis purpurea* +, *Polygonatum odoratum* +, *Primula veris* +, *Pulmonaria officinalis* +, *Securigera varia* +, *Trifolium alpestre* +, *Veronica chamaedrys* +, *Vincetoxicum hirundinaria* +, *Viola hirta* +, *Viola suavis* +. Az állomány a cseres- és molyhos tölgyesek között áll, BORHIDI *et al.* (2012) növénytársulás-rendszerében a *Fraxino ornicoercetum cerridis* Kevey & Sonnevend in Kevey 2008 asszociációhoz áll a legközelebb, de közel sem tipikus. A *Spiraea*-populációt őrző cser dominálta folt feltűnő vonása a jelentős borítású cserjeszint és a viszonylag fajszegény, igen kis borítású gyepszint. A készített cönológiai felvétel fajösszetétele alapján is sejthető, hogy a terület korábbi vegetációja lényegesen

eltérhetett a jelenlegitől. A Habsburg Birodalom második és harmadik katonai felmérés térképein (mapire.eu) jól látható, hogy a Kopasz-tető („Káposzta-tető” a harmadik katonai felmérés térképén) platóját a 19. század közepén és végén cserjés, cserjés-gyepes vegetáció borította, zárt erdők csak a Malom-völgyben és a szomszédos Királykúti-völgyben álltak.

Magyarországon a *Spiraea media* legjellemzőbb élőhelyei a ZÓLYOMI (1936a) által leírt sziklai cserjések, sziklakibúvások, erdőszelek félárnyékos részei (BÖLÖNI & NAGY 1999). Az Északi-középhegységben és a Dunazug-hegység térségében a *Spiraea*-előfordulások jelentős része ilyen élőhelyen, törmelékletőkön, sziklás erdőszegélyeken (KLIKA 1938, HORÁNSZKY 1964, KOVÁCS & MÁTHÉ 1964, 1967, SIMON 1972, 1977, VOJTKÓ 1990, NAGY & ZENTAI 2001) található. Bokorerdőkben is jellemző, a fontos Aceri-Quercion karakterfajok egyike (JAKUCS 1961). A felsőörsi szirti gyöngyvessző állomány jelenlegi élőhelye tehát nem tipikus, de a szűkebb terület korábbi vegetációs képében biztosan jelen lehettek a faj számára optimálisabb, fényben gazdagabb erdő-cserjés mozaikok, akár sziklai cserjések. A cseres-tölgyesben található sziklakibúvások, sziklapadok mellett ezt bizonyítja, hogy a Malom-völgy sziklás peremén a *Cotoneaster niger* és a *C. integerrimus* is számos ponton megjelenik, de a *Rosa spinosissima* is előfordul a völgyben. Soó (1966) a sziklai élőhelyeken túl a cseres-tölgyeseket és az erdőspusztaréteket is a jellemző élőhelyei között sorolja fel. FARKAS & KUN (1998) szerint a Tolnai-Mezőföldön sztyepecserjésben megtalált szirti gyöngyvessző populáció eredeti élőhelye a „felnyíló koronaszintű löszplató- és löszlejtő-erdő” lehetett.

BÖLÖNI & NAGY (1999) hangsúlyozzák, hogy a fajjal kapcsolatos legnagyobb természetvédelmi probléma a vadrágás. A felsőörsi állomány ebből a szempontból viszonylag kedvező helyzetben van, a vadrágás a területen – valószínűleg a kirándulóturizmus zavaró hatásának köszönhetően – kisebb mértékben jellemző. A felsőörsi állomány egy kisebb része a szomszédos, letermelt erdőrészletben található, ahol az erdőfelújítást segítő vadvédelmi kerítés mentén elvégzett vegyszeres gyomirtás veszélyezteti az állományt. A populáció előfordulásáról tájékoztattuk a Balaton-felvidéki Nemzeti Park Igazgatóságot és az erdőgazdálkodót, így az állomány megőrzése biztosítottnak látszik.

Köszönetnyilvánítás

Az állomány feltérképezésében Mészáros András (BfNPI, Csopak) nyújtott segítséget, a régi felsőörsi *Spiraea*-adathoz kapcsolódó korábbi publikációk forrásaival kapcsolatos tájékoztatásért Bartha Dénes professzor úrnak (Soproni Egyetem, Sopron) tartozunk köszönettel. A herbáriumok ellenőrzésében Mihai Pușcaș (Babeș-Bolyai University, Kolozsvár) és Takács Attila (Debreceni Egyetem, Debrecen) nyújtottak segítséget, munkájukat hálással köszönjük. Végül megköszönjük Galambos Istvánnak (Zirc) és Nagy Józsefnek (Szent István Egyetem Kertészettudományi Kar, Budapest) a dolgozat elbírálásában nyújtott hasznos tanácsait és észrevételeit.

Irodalom

- BARTHA D. (1999): *Magyarország fa- és cserjefajai*. – Mezőgazda Kiadó, Budapest, 302 pp.
 BARTHA D. (2012): *Magyarország ritka fa- és cserjefajainak atlasza*. – Kossuth Kiadó, Budapest, 352 pp.
 BARTHA D. & MÁTYÁS Cs. (1995): *Erdei fa- és cserjefajok előfordulása Magyarországon*. – Sopron, 224 pp.
 BORHIDI A., KEVEY B. & LENDVAI G. (2012): *Plant communities of Hungary*. – Akadémiai Kiadó, Budapest, 544 pp.
 BÖLÖNI J. & NAGY J. (1999): Szirti gyöngyvessző (*Spiraea media* Fr. Schm.) – *Tilia* 7: 170–181.
 FARKAS S. & KUN A. (1998): *Spiraea media* Fr. Schm. a tolnai Mezőföldön (Colocense). – *Kitaibelia* 3 (2): 317.
 GALAMBOS I. (2001): Adatok a Bakony-hegység flórájához II. – *Folia Musei Historico-Naturalis Bakonyensis* 17: 7–20.

- HARGITAI Z. (1940): A Sárospataki előhegyek vegetációjához. – *Acta Geobotanica Hungarica* 3: 18–29.
- HORÁNSZKY A. (1964): *Die Wälder des Szentendre-Visegráder Gebirges*. – Akadémiai Kiadó, Budapest, 288 pp.
- JAKUCS P. (1961): *Die phytozónologischen Verhältnisse der Flaumeichen-Buschwälder Südostmitteleuropas*. – Akadémiai Kiadó, Budapest, 314 pp.
- JÁVORKA S. & SOÓ R. (1951): *A magyar növényvilág kézikönyve I-II*. – Akadémiai Kiadó, Budapest, 1120 pp.
- KLIKA J. (1938): Xerotherme Pflanzengesellschaften der Kovacover Hügel in der Südslovakei. – *Studia botanica čechica* 18 (3): 435–465.
- KOVÁCS M. & MÁTHÉ I. (1964): A Mátrai flórajárás (Agriense) sziklavegetációja. – *Botanikai Közlemények* 51 (1): 1–15.
- KOVÁCS M. & MÁTHÉ I. (1967): Waldsteino-Spiraeetum mediae. – In: ZÓLYOMI B. (ed.), *Guide der Exkursionen des Internationalen Geobotanischen Symposiums, Ungarn. Eger-Vácrátót 5–10 Juni 1967*, pp. 15–16.
- NAGY J. & ZENTAI K. (2001): A Délnyugati-Börzsöny *Spiraea*-cserjéseinek florisztikai és cönológiai vizsgálata. – *Kitaibelia* 6 (1): 121–132.
- SIMON T. (1972): Die Pflanzengesellschaft der Felsenvegetation im Zempléner Gebirge. – *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae* 14: 133–158.
- SIMON T. (1977): *Vegetationsuntersuchungen im Zempléner Gebirge*. – Akadémiai Kiadó, Budapest, 350 pp.
- SOÓ R. (1966): *A magyar flóra és vegetáció rendszertani-növényföldrajzi kézikönyve II. (Synopsis systematico-geobotanica florae vegetationisque Hungariae II.)* – Akadémiai Kiadó, Budapest, 655 pp.
- VOJTKÓ A. (1990): A Központi-Bükk déli előterének vegetációja. – *Folia Historico-Naturalia Musei Matraensis* 15: 27–36.
- ZAGYVAI G. (2006): Fásszárú növények gyökérsarjképzése. – *Erdészeti Lapok* 141 (9): 277–279.
- ZÓLYOMI B. (1936a): A Pannóniai flóratartomány és az északnyugatnak határos területek sziklanövényzetének áttekintése. (Übersicht der Felsenvegetation in der pannonischen Florenprovinz und dem nordwestlich angrenzenden Gebiete) – *Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici* 30: 136–174.
- ZÓLYOMI B. (1936b): A *Spiraea media* Schmidt alakköre. – *Kertészeti Szemle* 8 (10–11): 129–130.

Világháló oldalak

- Magyar Királyság (1819–1869) – Második katonai felmérés
<https://mapire.eu/hu/map/secondsurvey-hungary> (Megtekintés dátuma: 2018.07.09.)
- Habsburg Birodalom (1869–1887) – Harmadik Katonai Felmérés (1:25000)
<https://mapire.eu/hu/map/thirdsurvey25000> (Megtekintés dátuma: 2018.07.09.)

Beérkezett / received: 2018. 08. 13. • Elfogadva / accepted: 2018. 08. 27.